

УДК 911.3:338.43.02

Заячук М.Д.,
доктор географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії України та регіоналістики
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КЛАСИФІКАЦІЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У суспільно-географічних дослідженнях фермерських господарств, з метою оцінки їх функціонування та розроблення перспектив розвитку, доцільно застосовувати методи класифікації – систематику об'єктів за кількісними ознаками, і типізацію – за якісними. На початкових етапах дослідження з метою систематизації фермерських господарств застосовують описову класифікацію та згруповують їх за певними ознаками. Пропонується класифікувати фермерські господарства за типом утворення, часом утворення, розміром фермерських господарств, землезабезпеченістю, особливостями зайнятості трудових ресурсів, валовими зборами й урожайністю окремих сільськогосподарських культур, за обсягами виробництва продукції тваринництва і за поголів'ям свійських тварин, виробничо-територіальними типами, глибиною спеціалізацією, обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, рентабельністю діяльності, рівнями товарності та продуктивності виробництва тощо.

Найбільш поширеними в Херсонській області є фермерські господарства сімейного типу, що утворені під час першого періоду становлення фермерства (1992–1999 рр.), значних розмірів (50–500 га), з використанням найманої праці, багатогалузеві, виробничо-територіальних типів зернового господарства, вирощування соняшника й овочівництва, пересічної рентабельності, середні та незначні за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, пересічної та низької продуктивності.

Ключові слова: фермерські господарства України, Херсонська область, класифікація фермерських господарств, тип і час утворення, розміри ферм, землезабезпеченість, зайнятість трудових ресурсів, виробничо-територіальні типи, глибина спеціалізації, рентабельність виробництва, рівень товарності, рівень продуктивності.

В общественно-географических исследованиях фермерских хозяйств, для оценки их функционирования и разработки перспектив развития, целесообразно применять методы классификации – систематику объектов по количественным признакам, и типизации – по качественными. На начальных этапах исследования с целью систематизации фермерских хозяйств применяют описательную классификацию и группируют их по определенным признакам. Предлагаем классифицировать фермерские хозяйства по типу образования, времени образования, размеру фермерских хозяйств, землеобеспеченности, особенностям и занятости трудовых ресурсов, валовым сборам и урожайности отдельных сельскохозяйственных культур, по объемам производства продукции животноводства и по поголовью домашних животных, производственно-территориальным типам, глубиной специализации, объемам производства сельскохозяйственной продукции, рентабельности деятельности, уровням и товарности, производительности производства и т. п.

Наиболее распространены в Херсонской области фермерские хозяйства семейного типа, образованные во время первого периода становления фермерства (1992–1999 гг.), значительны размеров (50–500 га), с использованием наемного труда, многоотраслевые, производственно-территориальных типов зернового хозяйства, выращивания подсолнечника и овощеводства, рядовой рентабельности, средние и незначительные по объемам производства сельскохозяйственной продукции, обычной и низкой производительности.

Ключевые слова: фермерские хозяйства Украины, Херсонская область, классификация фермерских хозяйств, тип и время образования, размеры ферм, землеобеспеченность, занятость трудовых ресурсов, производственно-территориальные типы, глубина специализации, рентабельность производства, уровень товарности, уровень производительности.

Zaiachuk M.D. CLASSIFICATION OF FARMING ECONOMIES IN THE KHERSON OBLAST

It seems appropriate that social-geographic explorers of farming economies in their assessments of farm functioning and future development used such classification methods as objects' systemization by quantitative, and typification – by qualitative parameters. To help systematize farms, explorers on the initial stages of their research would use descriptive classification and group them according to some attributes. Farming economies are suggested to be classified by types of their formation, time of formation, their size, land availability, employment specificities of labor resources, whole yield and specific crop

capacity, livestock product's volume of output, livestock population, production territorial types, degree of specialization, agricultural product overall production, business profitability, degrees of marketability and production efficiency, etc.

The most wide-spread types of farms in the Kherson Oblast's are the family-type economies born in the first wave of arming formation in Ukraine (1992–1999). As a rule, these are diversified farms of significant area (50–500 ha) that use hired farm work, of arable-farming production/territorial type, oriented to growing sunflower and vegetables, of average profitability, showing average or insignificant figures of agricultural products' overall production, and of average or low production efficiency.

Key words: farming economies of Ukraine, Kherson Oblast, classification of farming economies, type and time of formation, farm size, land availability, employment of labor resources, production/territorial types, degree of specialization, production efficiency, degree of marketability, degree of production efficiency.

Постановка проблеми. Фермерське господарство – це форма вільного підприємництва, що функціонує в межах недержавного укладу, зі створенням юридичної особи з використанням приватного та (чи) орендованого майна (земельної ділянки, водних об'єктів, виробничих будівель, іншого нерухомого майна) та інших засобів виробництва на основі праці засновника(ів) і членів його(їх) родин із можливістю залучення найманих працівників, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти її, реалізовувати та (чи) виконувати інші види агробізнесової діяльності з метою отримання прибутку [1].

Постановка завдання. З огляду на наведене метою статті є розроблення класифікації фермерських господарств Херсонської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку аграрного сектора України паралельно функціонують великі фермерські господарства, які іноді більші за розмірами, ніж великі сільськогосподарські підприємства (наприклад, агрофірми – М.З.) та невеликі фермерські господарства, що за розміром близькі до особистих селянських господарств. Сукупно фермерські господарства України використовують 4,4 млн. га (12% усіх сільськогосподарських угідь – М.З.). Частка фермерських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції хоча і залишається незначною, але має тенденцію до зростання – 0,8% – 1995 р., 6,1% – 2010 р., 7,9% – 2016 р.

Під час суспільно-географічного дослідження фермерських господарств, з метою оцінювання функціонування та розроблення перспектив розвитку, доцільно застосовувати метод класифікації – систематику об'єктів за кількісними ознаками і типізацію за якісними. Класифікація є, передусім, методом (проце-

дурою) систематики, результатами якої є певне групування об'єктів за якоюсь однією ознакою чи за сукупністю ознак [3].

На початкових етапах дослідження з метою систематизації фермерських господарств застосовано описову класифікацію та згруповано їх за певними ознаками. Пропонуємо класифікувати фермерські господарства за такими ознаками: за типом та часом утворення; за розміром; за землезабезпеченістю; за структурою зайнятості трудових ресурсів; за виробничо-територіальними типами; за глибиною спеціалізації; за рентабельністю; за обсягом виробництва продукції; за рівнем продуктивності.

За типом утворення розрізняють такі фермерські господарства:

1) сімейні господарства – такі, що створені членами сімей, які під керівництвом одного з них виробляють, переробляють і реалізують сільськогосподарську продукцію та одержують доходи здебільшого від результатів власної праці (таких фермерських господарств в Україні більшість – 70–79%, у Херсонській області їх частка дещо менша – 60–65%);

2) міжсімейні (спільні) – господарства, що створені об'єднанням земельних наділів (зазвичай, близько розташованих) і капіталів двох і більше сімей для синергії підприємницьких зусиль. Це майже 20% фермерських господарств держави, у Херсонській області таких приблизно 15%;

3) малі кооперативи фермерських господарств – господарства, що створені на засадах колективно-приватної (пайової) або колективної (спільної) власності, а управління здійснюється обраною особою (частка таких господарств в Україні незначна – приблизно 5%, в області – до 20%), хоча і значна кількість фермерів взаємодіють між собою на основі партнерських відносин.

За часом утворення:

- 1) фермерські господарства першого етапу (1992–1995 рр.);
- 2) фермерські господарства другого етапу (1996–1999 рр.);
- 3) фермерські господарства третього етапу (2000–2005 рр.);
- 4) фермерські господарства четвертого етапу (із 2005 р. і дотепер).

Це етапи сучасного періоду розвитку приватно-фермерського укладу в Україні, які відрізняються тенденціями зміни чисельності фермерських господарств, розмірами площ їхніх землекористувань, обсягами виробництва сільськогосподарської продукції тощо.

На першому етапі зазначимо суттєву державну підтримку селянських фермерських господарств, зацікавленість селян і низку трансформаційних процесів в економіці, які сукупно спричинили швидкі темпи творення значної кількості фермерських господарств. За цей період кількість фермерських господарств в Україні збільшується з кількох сотень до 34,8 тис., а площа землекористувань зростає майже в 20 разів (786,4 тис. га).

Другий етап характеризується неефективною ціновою та кредитною політикою, обмеженими можливостями Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств, поглибленням внутрішньогосподарських проблем (фізично та функціонально застаріла матеріально-технічна база, проблеми зі зберіганням, реалізацією та переробленням виробленої сільськогосподарської продукції та ін.), що значно загальмували темпи розвитку фермерства.

Під час третього етапу запроваджуються конструктивні державні ініціативи, серед яких і ухвалення нового Земельного кодексу. В Україні спостерігається нова хвиля зростання кількості фермерських господарств і збільшення площ їхніх землекористувань. Зростання земельних наділів досягнуто переважно завдяки оренді земельних паїв. Також інтенсивніше фермери залучають іноземні інвестиції та впроваджують іноземні технології, як наслідок, підвищують конкурентоспроможність продукції та розширюють ринки збуту.

Для четвертого етапу характерна тенденція стабілізації, а в окремих регіонах – скоро-

чення чисельності фермерських господарств за одночасного укрупнення окремих високорентабельних ферм і об'єднання дрібних (у кластери, спілки, альянси тощо). До чинників, які вплинули на такий процес, окрім «традиційних» проблем (слабка матеріально-технічна база, відсутність власних потужностей для перероблення продукції, забезпечення добривами, насінням тощо), додалися обмежені можливості з реалізації виробленої продукції й активізація перекупників та ін., це спричинило зниження показників рентабельності та зменшення кількості ферм.

У Херсонській області найбільша кількість фермерських господарств першого та другого етапу створення. Загалом фермерство в Херсонській області за кількістю господарств, що діють, під час таких етапів, можна охарактеризувати як стабільне.

За розміром (площею сільськогосподарських угідь):

1) малоземельні фермерські господарства, площею від 1 до 50 га. Малоземельними є 69% фермерських господарств України. У Херсонській області таких майже 30%, з пересічними розмірами – від 10 до 20 га.

2) фермерські господарства значних розмірів, площа яких – від 50 до 500 га. До цієї групи належить 26% усіх господарств України. У Херсонській області таких господарств майже 59%.

3) великі фермерські господарства (площею понад 500 га). Таких господарств в Україні лише 5%, у Херсонській області – майже 15%.

Науковці Навчально-наукового центру «Інститут аграрної економіки» Української академії аграрних наук дійшли висновку, що в Україні фермерські господарства, середній розмір земельної площі яких становить до 20 га, є нераціональними. Розраховувати на ефективне господарювання можна в господарствах, що мають земельну площу понад 150–200 га [4]. Визначальною залишається спеціалізація виробництва. Так, у малоземельних регіонах доцільними є рекомендації стимулювання спеціалізації фермерських господарств у садівництві, овочівництві, виноградарстві та низці галузей тваринництва (для цих виробничо-територіальних типів оптимальні розміри значно менші) та створення вузькоспеціалізованих фермерських господарств із бджіль-

ництва, зрівнянства, розведення риби (земля необхідна тільки як просторовий базис) тощо. У рослинництві, окрім агрокліматичних умов, необхідно враховувати і наявне матеріально-технічне забезпечення.

За землезабезпеченістю (площею сільськогосподарських угідь на одне фермерське господарство) господарства бувають:

- 1) малі (1,0–10,0 га);
- 2) незначні (10,1–50,0 га);
- 3) пересічні (50,1–100,0 га);
- 4) значні (100,1–200,0 га);
- 5) великі (понад 200 га).

У Херсонській області найбільше господарств пересічної та значної землезабезпеченості.

За структурою зайнятості трудових ресурсів:

1) господарства, що використовують власні трудові ресурси. Частка таких господарств у Херсонській області є незначною – до 5% (практично втричі менше, ніж пересічний український показник);

2) господарства з найманими працівниками (на постійній, або/та тимчасовій основі). Група таких фермерських господарств є найчисельнішою в Херсонській області – 95%.

Планування і використання трудових ресурсів у господарській діяльності є одним із першочергових завдань кожного власника, що залежить від форм організації праці, які ґрунтуються на власній ініціативі фермера, досвіду його роботи й освітньому рівні. Завдання фермера буде полягати в тому, щоб спланувати свою власну зайнятість, працю членів сім'ї та найманих працівників, а також визначити співвідношення між видами й обсягами ручної та механізованої праці.

Передумовами ефективного залучення найманих працівників є низький рівень зайнятості сільського населення, значно менші можливості заробітку (зокрема і в подовій чи погодинній формі), нижчий рівень доходів тощо. Для невеликих за розмірами фермерських господарств, здебільшого, непотрібне залучення найманих працівників, адже, як свідчить практика, невеликі за площею ділянки, якщо на них не вирощують трудомісткі культури, можуть оброблятися винятково силами членів сім'ї фермера. Структура зайнятості на загально-

державному рівні свідчить про співвідношення 59% до 41% на користь найманих працівників стосовно зайнятих членів сімей. Тобто значна кількість власників (фермерів) приватних ферм постає в особі не лише сільськогосподарського працівника, але й виконує функції менеджера. Особливістю зайнятості у фермерських господарствах є те, що понад 78% найманих працівників залучені на постійній основі.

За глибиною спеціалізації:

1) моногалузеві – фермерські господарства, що спеціалізуються на виробництві двох видів продукції. У Херсонській області таких господарств незначна кількість;

2) бігалузеві – фермерські господарства, що спеціалізуються на виробництві одного виду продукції. Таких господарств в області значно більше – майже 30–35%;

3) багатогалузеві – здійснюють товарне виробництво продукції більше двох видів. Саме цих господарств в області найбільше – приблизно 60%.

В Україні домінують моногалузеві та бігалузеві фермерські господарства.

Класифікація за виробничо-територіальними типами.

Фермери України формують 11 типів, а саме: зернового господарства; вирощування соняшника; молочно-м'ясного скотарства; птахівництва; м'ясо-молочного скотарства; овочівництва; плодівництва; картоплярства; буряківництва; виробництва ріпака і сої. Основними виробничо-територіальними типами в Херсонській області є зернове господарство, вирощування соняшнику й овочівництво. Майже в усіх районах провідною галуззю спеціалізації є зернове господарство (окрім Скадовського та Каховського районів, де розвинуте овочівництво). Вирощування соняшнику є виробничо-територіальним підтипом у більшості районів. Винятком є райони овочівничої спеціалізації, де підтипом є зернове господарство.

Для визначення виробничо-територіальних типів і глибини сільськогосподарської спеціалізації використано структуру валової продукції, яка є узагальнюючим показником. Найрозвинутіша галузь у поєднанні з допоміжними виробництвами формує агровиробничі типи, підтипи і групи. Під час визначення структури валової продукції доцільно вико-

ристати середньозважені показники виробництва сільськогосподарської продукції (за п'ятирічний період), водночас для можливості визначення показників сумарного виробництва, його структури та подальшого порівняння пропонується використання методики переходу від натуральних показників виробництва до «зернових одиниць». Цей перехід пропонується здійснювати за коефіцієнтами, що враховують співвідношення ринкової вартості центнера зерна із цінами на іншу сільськогосподарську продукцію в країнах Європейського Союзу [1].

За рентабельністю фермерські господарства України поділяють на високорентабельні (рівень рентабельності – понад 40%); пересічної рентабельності (15–40%), низькорентабельні (1–15%) та збиткові. У Херсонській області понад 30% господарств є високорентабельними, ще третина належить до групи господарств пересічної рентабельності.

Показники рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва розраховуються як відношення прибутку (збитку) від реалізації продукції сільського господарства до її цілковитої собівартості та є офіційною статистичною інформацією.

За обсягом виробництва сільськогосподарської продукції в межах адміністративних районів:

1) крупні господарства (понад 50 тис. зерн. од. в рік) – це фермери 42 адміністративних районів України. Таких районів у Херсонській області немає;

2) великі (30,1–50,0 тис. зерн. од.). До даної групи належать фермери 75 районів, зокрема й два райони Херсонської області (Голопристанський і Каховський);

3) середні (20,1–30,0 тис. зерн. од.) – фермерські господарства 78 районів України, з них 6 – у Херсонській області (Бериславський, Білозерський, Верхньорогачинський, Великолопатинський, Великоолександрівський, Скадовський);

4) незначні (10,0–20,0 тис. зерн. од.) – фермери 84 районів, зокрема й 7 у Херсонській області (Високопільський, Генічеський, Горностаївський, Каланчацький, Нижньосірогозький, Новотроїцький, Чаплинський);

5) дрібні (до 10 тис. зерн. од.) – фермерські господарства 207 районів в Україні. У Херсонській області – Іванівський, Новоронцовський, Цюрупинський райони та Новокаховська і Херсонська міськради.

За рівнем продуктивності в розрахунку на 1 га сільгоспугідь (тис. зерн. од./га) доцільно виокремити групи високопродуктивних фермерських господарств (понад 20,0 тис. зерн. од./га, середньої продуктивності (10,0–20,0 тис. зерн. од./га) та малої продуктивності (до 10,0 тис. зерн. од./га). Більшість фермерських господарств у Херсонській області належать до останньої групи.

Під час розрахунків обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та рівня продуктивності використано показники сумарного виробництва сільськогосподарської продукції (валову продукцію) в зернових одиницях, що розраховані з використанням коефіцієнтів переходу від натуральних показників із врахуванням співвідношення ринкової вартості центнера зерна із цінами на іншу сільськогосподарську продукцію в країнах Європейського Союзу.

Позиції фермерських господарств адміністративних районів Херсонської області в загальнодержавному рейтингу за обсягами виробленої сільськогосподарської продукції є досить високим. Це, насамперед, ферми Горностаївського району (62 позиція), ще 8 районів між 100 та 200 позиціями (Каховський, Бериславський, Верхньорогачинський, Скадовський, Великопетинський, Білозерський, Великоолександрівський, Генічеський) [1].

Висновки з проведеного дослідження. Найбільш поширеними в Херсонській області є фермерські господарства сімейного типу, що створені в період із 1992 р. до 1999 р., значних розмірів (50–500 га), з використанням найманої праці, багатогалузеві, виробничо-територіальних типів зернового господарства, вирощування соняшнику й овочівництва, високої та пересічної рентабельності, середні та незначні за обсягом виробництва сільськогосподарської продукції, середньої продуктивності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заячук М.Д. Геопросторова організація фермерського укладу України : [монографія] / М.Д. Заячук. – Чернівці : Букрек, 2015. – 520 с.

2. Статистичний збірник «Сільське господарство Херсонщини» / Головне управління статистики в Херсонській області. – Херсон, 2015 – 160 с.

3. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методики : [навч. посібн. для студ. географ. та економ. спец. навч. закладів] / О.Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.

4. Розвиток різноукладності на селі : особливості, проблеми / В.В. Юрчишин, А.М. Шевченко, В.Х. Брус та ін., за ред. В.В. Юрчишина – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 446 с.